

*С. Оксамитна,
кандидат соціологічних наук;
С. Стукало,
кандидат філософських наук*

ПРЕСТИЖ ПРОФЕСІЙ ТА ЗАНЯТЬ У СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ МІСТА

У дослідженні Інституту соціології НАН України, проведеного у 2012 році, дорослим громадянам для оцінювання престижу низки професій і занять ставився блок запитань: «Який престиж, повагу, на Ваш погляд, мають у суспільстві перелічені нижче професії / заняття?». Перелік професій і занять містив 31 найменування — різні за рівнем кваліфікації й освіти професії як розумової, так і фізичної праці, а також заняття сфери обслуговування. Останнє опитування щодо престижу цих же професій та занять відбулося 2007 року [1] як продовження започаткованої протягом 1990-х років традиції [2].

Індекси престижу професій і занять розраховувались як зважені середні арифметичні в континуумі від +1 до -1. Відповідям респондентів стосовно міри престижності кожної професії надавалися такі ваги: +1 — дуже високий престиж; +0,5 — високий; 0 — середній; -0,5 — низький; -1 — дуже низький. Індекси престижу надаються як у цілому по країні, так і серед населення поселень різних за типом і розмірами (*табл. 1*). Міста угруповувались таким чином: «невеликі міста» — міста з населенням до 99,9 тис. осіб, «великі міста» — від 100 тис. до 499,9 тис. осіб, «найбільші міста» — від 500 тис. осіб.

Наразі нас цікавлять оцінки престижу професій саме населенням міст, і наскільки вони різняться в залежності від розміру міста, адже незважаючи на певну подібність міського середовища країни загалом, різні за розмірами міста надають відмінні можливості здобуття професійної освіти, пошуку відповідної зайнятості чи роботи загалом. Якись професійні заняття в одному місті можуть бути відомими лише опосередковано через засоби масової інформації, а в іншому — через безпосереднє знайомство чи спілкування з людьми відповідних професій.

Таблиця 1

Індекси престижу професій та занять (2012 рік, n = 1800)

Професії / заняття	Тип і розміри поселення										Україна в цілому	
	Найбільші міста		Великі міста		Невеликі міста		Селища міського типу		Села			
	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг
Міністр	0,810	1	0,792	1	0,833	1	0,817	1–2	0,812	1	0,812	1
Депутат	0,657	2–4	0,705	2–4	0,734*	2–3	0,592	3–4	0,725*	2–3	0,698	2–3
Керівник банку	0,695	2–4	0,699	2–4	0,680	2–3	0,675	3–4	0,709	2–3	0,695	2–3
Директор заводу	0,657	2–4	0,660	2–4	0,666	4	0,755**	1–2	0,619	4	0,656	4
Адвокат, юрист	0,454	5	0,436	5–6	0,427	5–6	0,486	5–7	0,425	5–7	0,439	5–6
Вчений	0,330	6–10	0,485**	5–6	0,407*	5–6	0,527**	5–7	0,397	5–7	0,413	5–6
Викладач вищого навчального закладу	0,339	6–10	0,398*	7–8	0,356	7–10	0,445**	5–7	0,401**	5–7	0,382	7
Лікар	0,290	6–10	0,374**	7–8	0,322	7–10	0,422**	8	0,360*	8–9	0,346	8
Підприємець	0,282	6–10	0,324	9–10	0,322	7–10	0,286	9–11	0,332	8–9	0,314	9
Журналіст	0,271	11–12	0,310	9–10	0,302	7–10	0,336	9–11	0,248	10–11	0,283	10–11
Актор	0,296	6–10	0,260	11–12	0,229*	11–13	0,280	9–11	0,239	10–11	0,256	10–11
Бухгалтер	0,167	13–14	0,234*	11–12	0,152	14	0,153	12–19	0,185	12–13	0,181	12–13
Комерсант	0,215	11–12	0,148*	13–19	0,180	11–13	0,208	12–19	0,123**	14–15	0,165	12–13
Фермер	0,111	13–14	0,166*	13–19	0,179*	11–13	0,167	12–19	0,154	12–13	0,153	14
Агроном	-0,071	19–20	0,128**	13–19	0,081**	15–18	0,167**	12–19	0,104**	14–15	0,073	15–17
Інженер	-0,010	15–18	0,120**	13–19	0,009	19–20	0,099**	20	0,059*	16–19	0,050	15–17
Художник	0,009	15–18	0,095*	13–19	0,062	15–18	0,121*	12–19	0,007	16–19	0,044	15–17
Військовослужбовець	-0,049	15–18	0,100**	13–19	0,033*	15–18	0,176**	12–19	0,032**	16–19	0,041	18–19
Вчитель	-0,064	19–20	0,133**	13–19	0,033**	15–18	0,131**	12–19	0,034**	16–19	0,040	18–19
Ветеринар	-0,031	15–18	0,013	20	-0,051	19–20	0,131**	12–19	-0,037	20–22	-0,014	20
Медсестра	-0,182	21–23	-0,096**	21–25	-0,139	21–22	-0,106	21–26	-0,054**	20–22	-0,110	21–22
Будівельник	-0,198	21–23	-0,098**	21–25	-0,107**	21–22	-0,137	21–26	-0,069**	20–22	-0,115	21–22
Перукар	-0,177	21–23	-0,091**	21–25	-0,195	23–25	-0,139	21–26	-0,161	23–25	-0,156	23–24
Телемеханік	-0,241	24–26	-0,122**	21–25	-0,188*	23–25	-0,141**	21–26	-0,181*	23–25	-0,180	23–24
Водій	-0,253	24–26	-0,133**	21–25	-0,191*	23–25	-0,221	27–29	-0,223	26–28	-0,206	25

Професії / заняття	Тип і розміри поселення										Україна в цілому	
	Найбільші міста		Великі міста		Невеликі міста		Селища міського типу		Села			
	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг	Індекс	Ранг
Майстер-годинникар	-0,248	24–26	-0,185*	26–29	-0,282	26–30	-0,205	27–29	-0,253	26–28	-0,241	26–27
Продавець	-0,320	27–29	-0,237	26–29	-0,251**	26–30	-0,178**	21–26	-0,202**	23–25	-0,241	26–27
Швачка	-0,346	27–29	-0,193**	26–29	-0,294	26–30	-0,194**	21–26	-0,281*	29–31	-0,273	28–29
Офіціант	-0,307	27–29	-0,271	30–31	-0,294	26–30	-0,307	30–31	-0,279	29–31	-0,289	28–29
Слюсар	-0,384	30–31	-0,227**	26–29	-0,326	31	-0,315	30–31	-0,283**	29–31	-0,305	30–31
Механізатор, тракторист, комбайнер	-0,418	30–31	-0,266**	30–31	-0,306**	26–30	-0,299**	27–29	-0,261**	26–28	-0,307	30–31

Примітки:

- 1) професії та заняття впорядковано за зменшенням індексу престижу в цілому по Україні;
- 2) знак «*» означає, що відмінності середніх статистично значущі на рівні $p = 0,05$, а знак «**» — на рівні $p = 0,01$; відмінності між індексами з суміщеними рангами статистично не значущі.
- 3) відмінності індексів престижу професій та занять серед населення поселень розраховувались по відношенню до мешканців найбільших міст.

Переважна більшість наведених в опитувальнику професій і занять становлять типові чи більш-менш поширені в міському середовищі. Переважно сільськими можна вважати такі професії, як агроном, фермер, механізатор, тракторист, комбайнер. У межах загального міського простору виняток становить хіба що міністр, чия діяльність обумовлює відповідальність у масштабах усієї країни, але локалізується в її столиці. Очевидно, значною мірою це стосується й депутата. Хоча в опитувальнику не конкретизовано, що йдеться саме про депутата Верховної Ради України, проте з великою ймовірністю саме так це заняття сприймається респондентами, оскільки депутати всіх інших рівнів виконують свої депутатські обов'язки на громадських засадах за сумісництвом з основним професійним заняттям.

Якщо впорядкувати ранги престижу професій і занять за оцінками мешканців найбільших міст, то коефіцієнт рангової кореляції Кендела [3] між рангами оцінок престижу в найбільших містах і оцінками престижу як у великих, так і невеликих містах в обох випадках становить 0,89. Це свідчить про досить подібне ієрархічне впорядкування професій та занять в уявленнях мешканців усього урбанізованого простору країни, незалежно від розміру міст. Такий результат достатньо очікуваний з погляду вже тривалої історії досліджень престижу професій і занять як у межах окремих країн, так і численних міжнародних порівняльних досліджень. Навіть у випадку останніх кореляція оцінок престижу лише зрідка опускається нижче 0,7.

Проаналізувавши 85 досліджень престижу в 60-ти країнах, автор міжнародної шкали престижу занять Д. Трейман виявив, що ієрархії престижу залишаються переважно незмінними в просторі й часі. Індекси кореляції між значеннями престижу занять у різних країнах коливалися від 0,68 до 0,91 [4; 5]. Згодом колеги назвали це явище «константою Треймана». Американські дослідники М. Хоут і Т. Діпріт вважають константу Треймана, ймовірно, єдиною виявленою соціологами універсалиєю, і не лише в галузі соціальної стратифікації, а й соціології загалом [4].

В усіх трьох випадках рангового впорядкування престижності професій і занять (найбільші, великі й невеликі міста) за даними аналізованого дослідження у верхній третині переліків представлені професії та заняття висококваліфікованої розумової праці — управлінської, законотворчої, юридичної, підприємницької, науково-викладацької та творчої. Оцінки престижу таких професій мають найвищі позитивні значення. У середній третині ієрархії оцінок престижу знаходяться заняття, що здебільшого також потребують повної чи неповної вищої освіти, і кілька з яких можна було б назвати масовими (вчитель, інженер, бухгалтер), чого ніяк не скажеш про художника, агронома чи фермера. Престиж цих професій тяжіє до середнього (близько 0), а оцінки змінюють значення від мінімально

позитивного до негативного. У нижній частині престижної ієрархії традиційно бачимо професії й заняття зі сфери обслуговування та фізичної праці, престиж яких вважається переважно низьким.

Проте ані рангові впорядкування оцінок престижу, ані тим більше їхні номінальні значення не є цілком ідентичними, якщо порівнювати диференційовані за розмірами міських поселень результати дослідження. Укажемо на основні статистично значущі відмінності.

З тридцяти одного наведеного в переліку заняття немає відмінностей між мешканцями найбільших, великих і невеликих міст стосовно оцінювання престижу восьми професій і занять: міністр, керівник банку, директор заводу, адвокат, підприємець, журналіст, ветеринар, офіціант. Указані професійні заняття окрім двох останніх належать до престижних, які потребують високого рівня освіти й частково хороших управлінських навичок.

Водночас мешканці великих і невеликих міст статистично значуще відрізняються від співгромадян із найбільших міст тим, як оцінюють престиж цілої низки професій та занять. Спрямованість відмінностей однозначна — оцінки престижу вищі. Стосується це як занять розумової (вчений, вчитель, військовослужбовець), так і фізичної праці (будівельник, телемеханік, водій), а також загалом занять, характерних для не міського ринку праці (агроном, фермер, механізатор, тракторист, комбайнер). До того ж оцінювання престижу праці вчителя, агронома й військовослужбовця в найбільших містах має негативне значення, а у великих і невеликих містах усе ще залишається позитивним, хоча й наближається до середнього.

Існують також статистично значущі відмінності в оцінюванні престижу деяких професій та занять мешканцями найбільших, великих і невеликих міст. Щодо останніх зафіксовано три таких випадки: мешканці невеликих міст, порівняно з мешканцями найбільших, статистично значуще вище оцінюють заняття депутата, відомого їм радше з засобів масової інформації, аніж безпосередньо з повсякденного життя, і добре відомого зі щоденного спілкування продавця, а також нижче оцінюють престиж професії актора.

Значно ближчими щодо структури зайнятості, можливостей ринку праці загалом є міста великі й найбільші. Проте між мешканцями цих типів міст зафіксовано більше відмінностей, аніж між мешканцями найбільших і невеликих міст окремо. Йдеться про вище оцінювання у великих містах престижу таких занять, як викладач вищого навчального закладу, лікар, бухгалтер, художник, інженер, медсестра, перукар, майстер-годинникар, швачка та слюсар. Ці заняття представляють як висококваліфіковану розумову працю, так і обслуговуючу та фізичну. Щодо професії інженера, то серед мешканців великих міст оцінка престижу зберігається позитивною, хоча й близькою до середньої, а серед мешканців

найбільших міст із професії інженера починається перелік негативно оцінюваних занять, який складає половину, а не третину від загальної кількості запропонованих для оцінювання престижу професій, як у великих, так і невеликих містах.

Отже, для всього міського простору країни характерне подібне рангове впорядкування оцінок престижу професій та занять. Проте розмір міських поселень зумовлює суттєві модифікації уявлень про престижність різних професій і занять, тобто престиж один з основних суб'єктивних вимірів соціальної стратифікації. Найбільшою мірою статистично значуще різняться оцінки престижу професій та занять між мешканцями найбільших і великих міст. Характер відмінностей однозначний — у великих містах вище оцінюється престиж цілої низки занять, аніж у найбільших, включаючи оцінки типових для міської структури зайнятості професій кваліфікованої розумової праці (викладач, лікар, інженер, художник, бухгалтер, медсестра).

Література

1. *Оксамитна С., Патракова А.* Ієрархія престижності професій і занять / С. Оксамитна, А. Патракова // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін. — К. : ІС НАНУ, 2007. — С. 170–179.
2. *Оксамитна С. М.* Престиж професій і занять в українському суспільстві / *Оксамитна С. М.* // Наукові записки НаУКМА, 2002. — Том 20: Соціологічні науки. — С. 39–47.
3. *Паніотто В. І.* Статистичний аналіз соціологічних даних / Паніотто В. І., Максименко В. С., Харченко Н. М. — Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2004.
4. *Hout M.* What we have learned: RC28's contributions to knowledge about social stratification / Michael Hout, Thomas A. DiPrete // *Research in Social Stratification and Mobility.* — 2006. — Vol. 24. — No. 1. — P. 1-20.
5. *Treiman D.* Occupational Prestige in Comparative Perspective / Donald Treiman. — New York : Academic, 1977.